

Historia misji chrześcijańskich w źródłach – wybrane inicjatywy edytorskie ostatnich dziesięcioleci oraz dalsze perspektywy badawcze

Paweł Zając OMI

WYDZIAŁ TEOLOGICZNY
UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

ABSTRACT

History of Christian Missions in Sources – an Overview of Editorial Projects in Recent Decades and Further Perspectives

The study of the sources related to the history of missions has evolved methodologically over the past decades and has attracted growing interest of scholars both related and unrelated to missionary institutions. The article attempts at an overview of chosen contemporary editorial projects, among them some anthologies presenting history of missions from various broad perspectives – e.g. theological, institutional (documents published by the authorities of the Catholic Church) or that of global Christianity. Subsequently attention is paid to more particular subjects – histories of individual missionaries or given missionary regions, etc. Finally the study focuses on examples of important contributions aimed at systematic presentation of the whole archives conserving important missionary sources.

KEY WORDS: missions, missionary anthologies, global Christianity, Ukrainian Greek Catholic Church, Congregation *de Propaganda Fide*

SŁOWA KLUCZOWE: misje, antologie misyjne, chrześcijaństwo globalne, Kościół unicki, Kongregacja *de Propaganda Fide*

W 1956 r. wydawnictwo Librairie Arthème Fayard opublikowało antologię tekstów źródłowych z historii misji, zatytułowaną *Epopėja misyjna. Przygody i misje w służbie Bożej, od św. Pawła do Grzegorza XV*¹. Już samo brzmienie tytułu wskazywało na perspektywę historiograficzną redaktora tomu, którą dodatkowo potwierdził we wprowadzeniu wybitny francuski historyk i popularyzator dziejów Kościoła, Daniel Rops, patronujący całej serii wydawniczej „Textes pour l’Histoire Sacrée”². Jego zdaniem historia misji była godna największego podziwu – to „historia ziarnka gorczycy, które stało się drzewem, historia małej grupy uczniów przerażonych pozorną porażką ich przywódcy, którzy w imię Zmartwychwstałego wyruszają na podbój ziemi i w istocie ją podbijają”³. Autor dodaje, że z każdym kolejnym wiekiem ta historia stawała się wciąż bardziej imponująca i powinna stanowić chlubę współczesnych chrześcijan, którzy wszak zbyt mało ją znają. Tymczasem znać ją powinni, by odczuwać słuszną dumę z własnej przeszłości i postępować w sposób godny tego dziedzictwa⁴. Było to spojrzenie providencjalistyczne, ujmujące historię misji w perspektywie teologicznej, jako dzieło Boże, w istocie swej nadprzyrodzone. Taką punkt widzenia nie przeszkodził w profesjonalnym opracowaniu antologii, o czym będzie jeszcze mowa niżej. Znamienny jest jednak fakt, iż pół wieku później wydawnictwo Neukirchener Verlag opublikowało inną antologię źródeł do historii misji, której redaktorzy we wstępie wskazali na odmienną

1 *Lépopée missionnaire. Aventures et missions au service de Dieu. De Saint Paul à Grégoire XV*, textes choisis, traduits et annotés par René-P. Millot, Paris 1956.

2 Omawiana antologia była kolejnym tomem tej serii, zwięźle scharakteryzowanej przez wydawców: „Cette collection met à la disposition des lecteurs les documents et les textes qui servent de bases à l’histoire sainte et à l’histoire du christianisme”. Zob. *ibidem* [okładka].

3 D. Rops, *Introduction* [w:] *Lépopée missionnaire...*, s. 9 [tłumaczenie cytatów z prac obcojęzycznych, o ile nie oznaczono inaczej – P.J.].

4 „[Histoire des missions est] Celle du grain de sénévé qui devient arbre, celle d’une minable escouade de disciples apeurés, terrorisés par l’apparente défaite de leur chef, et qui, au nom du Ressuscité, partent à la conquête de la terre et, de fait, vont la conquérir? Cette prodigieuse histoire, de siècle en siècle prolongée, élargie, amplifiée, elle est encore et toujours notre histoire, celle que les chrétiens devraient le mieux connaître, et dont ils devraient éprouver une fierté insigne. La connaissent-ils vraiment? N’en ignorent-ils pas trop les plus beaux épisodes? Ce livre, qui rapporte cette histoire par les textes, par ceux qui l’ont vécue ou qui

font immédiatement observée, comble, pensons-nous, un vide. Puissent les chrétiens y puiser de plus profondes raisons d'être fidèles à leur passé!". *Ibidem*.

5 „Die Landkarte des Weltchristentums hat sich dramatisch verändert. Lebten um 1900 noch 82% der christlichen Weltbevölkerung in Europa oder Nordamerika, so ist gegenwärtig eine Mehrheit in den Ländern der südlichen Hemisphäre anzutreffen (im Jahr 2000 knapp 60%), und dies mit wachsender Tendenz". K. Koschorke, F. Ludwig, M. Delgado, *Vorwort* [w:] *Außereuropäische Christentumsgeschichte. Asien, Afrika, Lateinamerika 1450–1990*, K. Koschorke, F. Ludwig, M. Delgado (Hrsg.), Neukirchen-Vluyn 2006, s. V. Wersja angielskojęzyczna tej publikacji ukazała się w 2007 r.: *A History of Christianity in Asia, Africa, and Latin America, 1450–1990. A Documentary Sourcebook*, K. Koschorke, F. Ludwig, M. Delgado (eds.), in cooperation with R. Spliesgart, Cambridge 2007.

6 Daniel Rops podkreślił, iż autor antologii poświęcił pięć lat na stosowne lektury i tłumaczenia tekstów, by dokonać ich kompetentnego wyboru. Zob. D. Rops, *op.cit.*, s. 19–20.

rzeczywistość: „Mapa światowego chrześcijaństwa w ciągu ostatniego stulecia zmieniła się dramatycznie. Ok. 1900 r. jeszcze 82% chrześcijan pochodziło z Europy i Ameryki Północnej, dziś większość (w 2000 r. prawie 60%) żyje w Afryce, Azji i Ameryce Łacińskiej, a jest to tendencja rosnąca”⁵.

Obie perspektywy znacząco wpłynęły na dobór i sposób prezentacji źródeł w omawianych antologiach. Redaktor tomu *Lépopée missionnaire*, René P. Millot, wybrał 195 tekstów uznanych za reprezentatywne dla okresu od czasów apostołskich aż po ustanowienie Kongregacji *de Propaganda Fide* w 1622 r.⁶ Antologia składa się z pięciu części, opatrzonych zwięzłym wprowadzeniem oraz podstawową bibliografią. Krótkie wprowadzenia i opis bibliograficzny poprzedzają także każdy z prezentowanych tekstów. Układ pracy przedstawić można w postaci następującej tabeli (w tekście numeracja poszczególnych rozdziałów jest ciągła):

Tabela 1. Struktura antologii *Lépopée missionnaire* (1956 r.)

I. Podbój świata rzymskiego
1. Nauczanie Apostołów; 2. Św. Paweł; 3. Krzewienie wiary w II w.; 4. Przełom wieku III; 5. Krzewienie wiary w imperium chrześcijańskim; 6. Głoszenie poza granicami Imperium
II. Misje w czasach barbarzyńców
1. Św. Seweryn; 2. Chrzest Chlodwiga i nawrócenie pogan; 3. Nawrócenie arian; 4. Chrześcijański misyjny Wschód; 5. Oryginalna misja: mnisi irlandzcy
III. Kościół misyjny – budowniczy Europy
1. Pierwsza misja papieska; 2. Św. Willibrord we Fryzji; 3. Św. Bonifacy, apostoł Germanii; 4. Nawrócenie Wikingów; 5. Nawrócenie Słowian i Węgrów
IV. Krucjaty i misje
1. Św. Franciszek z Asyżu, odnowiciel ducha misyjnego; 2. Misje w krajach muzułmańskich; 3. Ambasada i misja wśród Mongołów; 4. Pierwszy Kościół chiński

V. Renesans i reforma misji

1. Patronat hiszpańsko-portugalski; 2. Pierwsza misja w Nowym Świecie; 3. Pojawienie się jezuitów; 4. Św. Franciszek Ksawery; 5. Śladami św. Franciszka Ksawerego (1); 6. Śladami św. Franciszka Ksawerego (2); 7. Jezuita w Chinach; 8. Ożywienie misyjne we Francji; 9. Początki Kongregacji *de Propaganda Fide*

7 Zob. *L'épopée missionnaire...*, s. 448–449.

8 *Ibidem*, s. 449.

9 Zob. K. Koschorke, F. Ludwig, M. Delgado, *op.cit.*, s. V.

Źródło: *L'épopée missionnaire. Aventures et missions au service de Dieu. De Saint Paul à Gregoire XV, textes choisis, traduits et annotés par René-P. Millot, Paris 1956, s. 453–454.*

Całość narracji związanej z interpretacją tekstów poddana została w pracy francuskich historyków koncepcji historiograficznej ukazującej dzieje Kościoła rzymsko-katolickiego jako nieprzerwany rozwój terytorialny, przy czym utrata wpływów na pewnych obszarach (np. w związku z podbojem muzułmańskim lub podziałami wewnątrzkościelnymi) rekompensowana jest właśnie dzięki nowym sukcesom misyjnym⁷. Kulminacją wielowiekowej i często burzliwej historii katolickich misji było ogłoszenie w 1622 r. przez papieża Grzegorza XV konstytucji *Inscrutabili*, powołującej do życia Kongregację Rozkrzewiania Wiary. Zdaniem R. Millota z perspektywy dziejów misji było to wydarzenie porównywalne z dokonywanymi wówczas odkryciami naukowymi – wprowadziło misje na zupełnie nowy poziom organizacyjny oraz otworzyło etap dziejów nowożytnych i historii najnowszej⁸.

Ten właśnie nowożytny i współczesny etap dziejów misji zainteresował bardziej redaktorów antologii należącej do serii „Kirchen- und Theologiegeschichte in Quellen” wydawnictwa Neukirchener. Dominuje w niej perspektywa chrześcijaństwa „globalnego”, którego punkt ciężkości znajduje się już nie w Europie czy Ameryce Północnej, ale w Afryce, Azji i Ameryce Łacińskiej, a także ekumeniczne kryterium doboru źródeł. Antologia obejmuje 317 tekstów, otwiera ją okres „ekspansji iberyjskiej”, ostatnie zaś cytowane źródła pochodzą z początku ostatniej dekady XX w., tuż po zakończeniu „zimnej wojny”⁹. Całość publikacji podzielona jest na sekcje dotyczące trzech kontynentów:

¹⁰ Zob. *Außereuropäische Christentumsgeschichte...*, s. 321.

¹¹ Szczegółowy spis treści całego tomu zob.: http://www.kg1.evtheol.uni-muenchen.de/forschung/publikationen/daten/koschorke_chr_gesch.html (dostęp: 10 XII 2014).

Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej. Dodatkowe podziały wewnątrz sekcji są chronologiczne i obejmują okresy 1450–1600, 1600–1800, 1800–1890, 1890–1945, 1945–1990. Antologia wydawnictwa Neukirchener różni się od starszej o pięćdziesiąt lat antologii wydawnictwa francuskiego nie tylko ramami chronologicznymi oraz odmiennymi kryteriami doboru tekstów. O ile Daniel Rops podkreślał dumę, jaką winni odczuwać chrześcijanie, czytając o swej misyjnej przeszłości, o tyle przedostatni tekst umieszczony w tomie redagowanym przez Klause Koschorkego, Mariano Delgada i Friedera Ludwiga to fragment przemówienia Jana Pawła II z 13 października 1992 r., w którym papież, zwracając się do ludności rodzimej Ameryki Łacińskiej, nazwał swoje przesłanie „wezwaniami do nadziei i przebaczenia” oraz poprosił przedstawicieli ludów tubylczych o „wybaczenie wszystkim, którzy przez te 500 lat byli wobec nich niesprawiedliwi i zadali ból im oraz ich przodkom”, włączając do tego wezwania także przedstawicieli afrykańskich Amerykanów, których przodkowie doświadczyli dramatu niewolnictwa¹⁰.

Poniższa tabela ukazuje strukturę omawianej antologii na przykładzie jednej z trzech sekcji, poświęconej kontynentowi azjatyckiemu.

Tabela 2. Struktura antologii *Außereuropäische Christentumsgeschichte* (2006 r.)¹¹

AZJA
I. 1450–1600
1. Chrześcijaństwo przed przybyciem Portugalczyków; 2. Vasco da Gama w Indiach; 3. Struktury kolonialne; 4. Franciszek Ksawery; 5. Kontakty międzykulturowe; 6. Lokalne wspólnoty chrześcijańskie; 7. Chrześcijaństwo św. Tomasza i Portugalczycy do 1599
II. 1600–1800
1. Formy obecności katolickiej; 2. Strategia akomodacyjna i spór o rytę; 3. Kolonialne formy protestantyzmu; 4. Formy chrześcijaństwa rodzimego; 5. Tranquebar 1706 i następstwa tej misji

III. 1800–1890

1. Ogólna sytuacja w pocz. XIX w.; 2. Południowa Azja i misja w Serampore; 3. Misja jako czynnik unowocześnień; 4. Reakcja niechrześcijan; 5. Azja Północno-Wschodnia. Początki siłowe; 6. Tubyłcze formy chrześcijaństwa

IV. 1890–1945

1. Ożywienie religijne i polityczny nacjonalizm; 2. Próby indygenizacji Kościołów protestanckich; 3. Lokalne inicjatywy ekumeniczne i Edynburg 1910; 4. Rozwój misji katolickich; 5. Niezależne ruchy kościelne; 6. Sytuacja w latach 20. i 30. XX w.; 7. Kościoły azjatyckie w czasie II wojny światowej

V. 1945–1990

1. Kościoły i budowa państwowości w latach 50. XX w.; 2. Pod rządami komunistów; 3. Rozwój w latach 60. XX w.; 4. Teologie azjatyckie w kontekście; 5. Trendy lat 80. XX w.

Źródło: *Außereuropäische Christentums-geschichte. Asien, Afrika, Lateinamerika 1450–1990*, K. Koschorke, F. Ludwig, M. Delgado (Hrsg.), Neukirchen-Vluyn 2006, s. 1–106, 323–326.

Każdy z podrozdziałów oznaczonych w powyższej tabeli cyframi arabskimi opatrzony jest w antologii krótkim wprowadzeniem merytorycznym oraz stosowną informacją bibliograficzną dotyczącą pochodzenia tekstów źródłowych, zawiera również sugestie kolejnych lektur¹². W części poświęconej Azji na 106 stronach zaprezentowano 107 tekstów. W następnych dwóch częściach antologii dla kontynentu afrykańskiego umieszczono teksty o numeracji od 108 do 217¹³, zaś dla Ameryki Łacińskiej są to teksty od numeru 218 do 318¹⁴.

Wspomniano wyżej o koncepcji „chrześcijaństwa globalnego” (*global Christianity*), która legła u podstaw opracowania antologii *Außereuropäische Christentums-geschichte*. Koncepcja ta przyświecała w minionych latach całemu szeregowi projektów edytorskich (nie licząc szczegółowych studiów oraz monografii¹⁵), które odchodząc od poziomu ogólności właściwego powyższym antologiom, wprowadzały do naukowego obiegu źródła pozwalające na znacznie bardziej szczegółowe wnikanie

12 W antologii podrozdziały są oznaczone literami alfabetu łacińskiego, numeracja arabska poszczególnych tekstów jest zaś ciągła dla całego tomu.

13 Zob. *Außereuropäische Christentums-geschichte...*, s. 107–215.

14 *Ibidem*, s. 216–322.

15 Dobrą ilustracją tej perspektywy badawczej jest seria wydawnicza „Studien zur Außereuropäischen Christentums-geschichte” / „Studies in the History of Christianity in the Non-Western World”, publikowana w wydawnictwie Harrassowitz Verlag, zob. http://www.harrassowitz-verlag.de/category_259.ahtml (dostęp: 10 XII 2014), zob. także „The Journal of World Christianity”, <http://www.journalofworldchristianity.org/index.php/jowc/index> (dostęp: 10 XII 2014).

16 Zob. Tamil Language for Europeans: Ziegenbalg's «Grammatica Damulica» (1716), trans. from Latin and Tamil, annot. and comment. by Daniel Jeyaraj, Wiesbaden 2010.

17 *The Dutch Reformed Church in Colonial Ceylon (18th Century). Minutes of the Consistory of the Dutch Reformed Church in Colombo held at the Wolvendaal Church, Colombo (1735-1797)*, trans. S.A.W. Mottau, K. Koschorke (ed.), Wiesbaden 2011.

18 Zob. *Minutes of the Consistory of the Dutch Reformed Church in Colombo held at the Wolvendaal Church, Colombo (1735-1797)*, <http://www.aecg.evtheol.lmu.de/cms/index.php?id=10> (dostęp: 10 XII 2014).

19 Zwróciłem na to uwagę już w recenzji tej edycji: P. Zając, *The Dutch Reformed Church in Colonial Ceylon (18th Century). Minutes of the Consistory of the Dutch Reformed Church in Colombo held at the Wolvendaal Church, Colombo (1735-1797)*, translated by Samuel A.W. Mottau, edited by Klaus Koschorke, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2011, 749 s., recenzja, „Bibliographia Missionaria” 2013, t. 77, M.A. Rostkowski (red.), s. 423-425.

20 K. Bajerowicz, *Orzeczenia papieskie dotyczące dzieł misyjnych*, Poznań 1931.

21 Zob. *Breviarium missionum: wybór dokumentów Kościoła dotyczących dzieła misyjnego*, B. Wodecki, F. Wodecki, F. Zapłata (red.), Warszawa [1979], 2 t.

w historię misji oraz chrześcijaństwa pozaeuropejskiego. Przykładowo cytowany już wyżej prof. Klaus Koschorke, związany przez lata z Wydziałem Teologii Protestanckiej Uniwersytetu Ludwika Maksymiliana w Monachium, zainicjował serię wydawniczą „Documents on the History of Christianity in Asia, Africa and Latin America”. W jej ramach opublikowano dotąd dwie istotne pozycje ukazujące sposoby oddziaływania chrześcijaństwa na lokalne społeczności w południowych Indiach¹⁶ oraz na Cejlonie (dziś Sri Lance)¹⁷ w XVIII w. Publikacja drugiej pracy, tj. minut konsystorza Holenderskiego Kościoła Reformowanego w Colombo z lat 1735-1797, poprzedzona została edycją internetową już w 2008 r.¹⁸ Jak podkreślił wydawca, dzisiejsza Sri Lanka znajdowała się pod panowaniem holenderskim w latach 1656-1796, a Kościół reformowany był w tym okresie jedyną legalną wspólnotą chrześcijańską na wyspie. Konsystorz w Colombo dzierżył prymat nad konsystorzami w Jaffnie i Galle, stąd jego centralna funkcja w kierowaniu wspólnotami chrześcijańskimi. Sam tekst źródłowy jest zatem bezcenny, wypada jedynie żałować, że został opatrzony stosunkowo skromnym wprowadzeniem oraz komentarzem¹⁹.

Wracając do poziomu ogólnych antologii tekstów związanych z historią misji, wskazać należy jeszcze na trzeci ich rodzaj, tj. zbiory źródeł przekazujących oficjalne nauczanie Kościoła katolickiego. W przeciwieństwie do powyższych antologii, które nie doczekały się dotąd polskiego odpowiednika, teksty Magisterium na temat misji były w Polsce publikowane kilkakrotnie. Już w 1931 r. ks. Kazimierz Bajerowicz wydał *Orzeczenia papieskie dotyczące dzieł misyjnych*²⁰, a po niemal półwieczu jego pracę zastąpiło dwutomowe wydanie *Breviarium missionum*, m.in. pod redakcją Feliksa Zapłaty SVD, nestora polskich misjologów²¹. Pierwowzorem tego opracowania była francuska edycja tekstów Stolicy Apostolskiej, która jednak ukazała się jeszcze przed Soborem Watykańskim II, zatem domagała się

uzupełnienia i poszerzenia²². W dwutomowej pracy znalazło się siedemnaście tekstów z lat 1235–1744, siedem pochodzących z XIX w., wszystkie zaś pozostałe przynależą do zbioru oficjalnego nauczania Stolicy Apostolskiej w XX w. O ile więc cały zbiór stanowi ważne kompendium pomocne w pracy misjologów, o tyle z perspektywy ogólnej historii Kościoła pozostawia pewien niedosyt²³.

Powyższe antologie nie wyczerpują bibliografii prac zawierających istotne źródła dziejów misji²⁴, są jednak dobrymi przykładami trzech różnych kryteriów, jakie mogą przyświecać doborowi tekstów. Są nimi: teologicznie interpretowana historia Kościoła katolickiego (*Lépopée missionnaire*), historia chrześcijaństwa globalnego (*Außereuropäische Christentumsgeschichte*), perspektywa oficjalnego nauczania Stolicy Apostolskiej (*Breviarium missionum*)²⁵. Obok tego rodzaju zbiorów należy wskazać na antologie bardziej szczegółowe, upowszechniające źródła związane z danymi regionami, placówkami, specyficznym „kontekstem” pracy misyjnej oraz indywidualnymi misjonarzami. Na szczególną uwagę zasługują w tym wypadku antologie opublikowane w ciągu minionej dekady pod patronatem Zespołu Badań Interdyscyplinarnych nad Pismami Misyjnymi (Groupe de Recherche Interdisciplinaire sur les Ecritures Missionnaires), związanego z Instytutem Katolickim w Paryżu. Antologie (dotąd pięć tomów) ukazują się od 2007 r. w ramach serii „Anthologies de textes et documents missionnaires” w wydawnictwie Brepols Publishers²⁶. Pierwsze dwa tomy z roku 2007 łączyło podobne nastawienie badawcze: koncentracja na doświadczeniach indywidualnych misjonarzy w wybranych regionach misyjnych, od wysp karaibskich, Oceanii, archipelagu Maskarenów oraz Madagaskaru²⁷ po państwa Dalekiego Wschodu²⁸.

W antologii pod redakcją Claire Laux zgromadzono teksty związane z pracą misjonarzy w kontekście „wyspiarskim”²⁹. Kryterium „wyspiarskości” (*insularité*) uznano za owocne poznawczo. W owych regionach

22 Por. *Le Siège Apostolique et les Missions*, t. 1–3, Paris 1956–1959.

23 Wypada też wyrazić żal, że dotąd praca ta nie doczekała się nowego wydania. W nurcie edytorstwa polegającym na publikacji dokumentów Stolicy Apostolskiej związanych z misjami sytuuje się natomiast niedawna publikacja pod redakcją Franciszka Jabłońskiego, *Apele i orędzia na Światowy Dzień Misyjny (1930–2010)*, tłum. M. Dobosz, D. Chodynicki, Gniezno 2010.

24 Por. bibliografia w: *Außereuropäische Christentumsgeschichte...*, s. 335–339.

25 Źródła historii misji są też rozproszone w antologiach źródeł historii Kościoła bądź historii powszechnej, zob. np. *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des Römischen Katholizismus*, C. Mirbt (Hrsg.), Tübingen 1934, gdzie ponadto teksty publikowane są w brzmieniu oryginalnym, w przeciwieństwie do wyżej cytowanych antologii, zawierających źródła w większości tłumaczone na j. niemiecki, francuski, angielski lub polski.

26 Zob. <http://www.brepols.net/Pages/BrowseBySeries.aspx?TreeSeries=ATDM> (dostęp: 12 XII 2014).

27 Zob. *Les écritures de la mission dans l'outre-mer insulaire. Caraïbes – Océanie – Mascareignes – Madagascar. Anthologie de textes missionnaires*, C. Laux (éd.), Turnhout 2007.

28 Zob. *Les écritures de la mission en Extrême-Orient. Le choc de l'arrivée, XVIIIe–XXe siècles: de l'attente à l'arrivée. Chine – Asie du Sud-Est – Japon. Anthologie de textes missionnaires*, C. Marin (éd.), Turnhout 2007.

29 Poniższe spostrzeżenia w znacznym szerszym kontekście zawarłem już w recenzji opublikowanej w j. angielskim na łamach rocznika „Bibliographia Missionaria” 2010, t. 74, M.A. Rostkowski (red.), s. 433–435. Komentarze na

temat kryterium doboru tekstów oraz koncepcji „wyspiarskości” powstały na podstawie wstępu redaktorki tomu *Les écritures de la mission dans l'outre-mer insulaire*. Wśród autorów prezentujących poszczególne źródła są: Philippe Delisle, Christian Chanel, Nivoelisoa Galibert, Annie Baert, Yannick Essertel, Christian Sorrel, Jean-Pierre Delbos, Frédéric Angleviel.

³⁰ Zob. C. Laux, *Anthologie d'écritures missionnaires dans les îles d'outre-mer* [w:] *Les écritures de la mission dans l'outre-mer insulaire*, s. 6–10.

³¹ Zob. *Les écritures de la mission dans l'outre-mer insulaire...*, s. 13 i nn. oraz 47 i nn.

³² Zob. *ibidem*, s. 65 i nn.

przybywający z Europy misjonarze znajdowali się w izolacji relatywnie większej od swoich towarzyszy pracujących na lądzie stałym. Imperia kolonialne nie zwracały na te obszary aż tak wielkiej uwagi, w przeciwieństwie do instytucji i zgromadzeń misyjnych. Skutkiem tego procent misjonarzy był tam wyższy proporcjonalnie do liczby mieszkańców niż np. w koloniach afrykańskich, a tak duża koncentracja personelu misyjnego pozwoliła wywierać większy wpływ na miejscowe społeczności i miała istotne znaczenie dla procesów inkulturacji chrześcijaństwa. To z kolei oddziaływało na sposób, w jaki misjonarze redagowali własne relacje z pracy na „wyspach”. Dla przypadkowych przybyszów regiony te kojarzyły się z ziemskim rajem, dla misjonarzy były zaś terenem żmudnej pracy, naznaczonej trudnościami w komunikacji ze światem zewnętrznym, izolacją, oddaleniem od ojczyzny bez szans powrotu³⁰.

W tomie znalazły się trzy zestawy tekstów źródłowych. Pierwszy z nich to trzydzieści listów katolickiego misjonarza François Bardy'ego z lat 1829–1841, z Martyniki, oraz teksty szwedzkiego luteranina Carla Carlssona z lat 1831–1833, z Wyspy Świętego Bartłomieja, w których poruszany jest m.in. problem niewolnictwa (obie wyspy reprezentują region Karaibów)³¹. Drugą grupę stanowią listy, fragmenty dzienników oraz tekstów liturgicznych różnych autorów z Madagaskaru (lata 1650–1929), z wyspy Reunion (1747–2001) oraz z Mauritiusa (1817–1842), wszystkie osadzone w bardziej szczegółowym komentarzu historycznym dotyczącym dziejów misji w tym regionie³². Ostatnia grupa to zestaw źródeł (nieraz w przypadku pojedynczej wyspy z powodu braku źródeł podane jest krótkie opracowanie historyczne) ilustrujący misje na niezwykle różnorodnych wyspach Pacyfiku: Mikronezji, Polinezji (tu dłuższy pojedynczy tekst o Honoré Lavata, pod znamiennym tytułem *Les épreuves d'une mission Catholique ou la lutte du bien et du mal en Océanie*), Melanezji oraz Nowej Zelandii, z której pochodzi fragment instrukcji misjonarzy z 1841 r. oraz list

misjonarza Antoine'a Garine'a adresowany do uczniów małego seminarium duchownego w Meximieux koło Lyonu, także z 1841 r.³³

Druga antologia opublikowana w 2007 r. została poświęcona misjom na Dalekim Wschodzie, a kryterium doboru tekstów stało się dążenie do ukazania kontrastu między oczekiwaniami misjonarzy opuszczających Europę a skomplikowaną rzeczywistością pracy w krajach ich przeznaczenia³⁴. Catherine Marin przedstawiła dwanaście listów z Archiwum Stowarzyszenia Misji Zagranicznych z Paryża, ukazujących doświadczenia osiemnastowiecznych misjonarzy³⁵. Jak napisała we wprowadzeniu, „te pierwsze listy, napisane po przybyciu do Azji, wyrażają mniej lub bardziej dobitnie psychologiczną transformację młodych duchownych”³⁶. Bernadette Truchet zilurowała problemy nowego pokolenia jezuitów, którzy powrócili do Chin w latach 1841–1843. Podkreśliła, iż ich listy, w odróżnieniu od znanej w minionym stuleciu serii „Lettres édifiantes et curieuses”, zawierają mniej szczegółów etnograficznych, ale są bogatsze w informacje na temat wyzwań i problemów duszpasterskich³⁷. Ten zestaw obejmuje czternaście listów, ukazujących trudy adaptacji do nowej sytuacji misyjnej. Trzeci autor opisał próby powrotu misjonarzy do Japonii³⁸, a źródła przezeń zamieszczone są szczególnie interesujące z perspektywy historycznej. Należy do nich dłuższy list napisany przez członka Stowarzyszenia Misji Zagranicznych z Paryża, Augustina Theodore'a Forcade'a, wysłany w 1845 r. z Okinawy, jedyny dostarczony przełożonym w ciągu dwóch lat pracy w szczególnie trudnych warunkach wrogości miejscowych władz wobec chrześcijan³⁹, a także czternaście listów Bernarda Petitjeane'a, opisujących m.in. spotkanie w 1865 r. na wyspie Kiusiu grupy „ukrytych chrześcijan”, trwających przy wierze pomimo stałej groźby represji⁴⁰. Czwarta grupa tekstów, zebranych i omówionych przez Rolanda Jacques'a, dotyczy dwudziestowiecznych doświadczeń Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej w Laosie, naznaczonych przez burzliwe wydarzenia

33 Zob. *ibidem*, s. 127 i nn.

34 Także w tym przypadku zwięźle przedstawię refleksję nad omawianą książką opublikowaną uprzednio w j. angielskim w: „Bibliographia Missionaria” 2010, t. 74, M.A. Rostkowski (red.), s. 436–438.

35 Zob. C. Marin, *Passer sur lautre rive: de l'Occident à l'Extrême-Orient* [w:] *Les écritures de la mission en Extrême-Orient...*, s. 17 i nn.

36 *Ibidem*, s. 17.

37 Zob. B. Truchet, *Un retour désiré depuis si longtemps: les jésuites en Chine (1841–1843)* [w:] *Les écritures de la mission en Extrême-Orient...*, s. 109 i nn.

38 Zob. P. Beillevaire, *Les Missions Étrangères de Paris et la résurgence de la question chrétienne dans le Japon du XIXe siècle* [w:] *Les écritures de la mission en Extrême-Orient...*, s. 207 i nn.

39 *Ibidem*, s. 226–258.

40 *Ibidem*, s. 258–309.

41 Zob. R. Jacques, *Laos: le choc des indépendances. Témoignages sur la mission, du protectorat à la guerre civile: la correspondance de trois Missionnaires Oblats Français, 1948–1967* [w:] *Les écritures de la mission en Extrême-Orient...*, s. 311 i nn.

42 Zob. „The Jesuit Relations and Allied Documents”, R.G. Thwaites (ed.), Cleveland 1898–1901, 71 vols.

43 Zob. A. Rétif, *Brève histoire des Lettres édifiantes et curieuses*, „Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft” 1951, 7, s. 37–50, gdzie autor wskazuje na kolejne reedycje serii.

44 Por. moją recenzję owej antologii w: „Bibliographia Missionaria” 2010, t. 74, M.A. Rostkowski (red.), s. 472–474.

45 Zob. P. Cabanel, *L'exil des congrégations religieuses françaises au début du XXe siècle* [w:] *Lettres d'exil, 1901–1909. Les congrégations françaises dans le monde après les lois laïques de 1901 et 1904. Anthologie de textes missionnaires*, P. Cabanel (éd.), Turnhout 2008, s. 5–6, 16–26.

polityczne, kulminujące się w wojnie domowej i początkach rządów komunistycznych⁴¹. Praktyka publikowania listów misjonarzy ma długą historię, wystarczy wspomnieć siedemnasto- i osiemnastowieczne „Relacje Jezuitów”⁴² oraz kolekcje „Lettres Édifiantes”⁴³. O ile jednak na pewnym etapie rozwoju historiografii uznano te listy za obciążone piętnem etnocentryzmu i zaczęto je traktować nader krytycznie, o tyle wspomniane wyżej antologie wydają się rehabilitować listy misjonarzy jako cenne źródło poznania dziejów misji. Zainteresowanie badaczy studiujących te teksty budzą kwestie szczegółowe, np. różnorodność indywidualnych doświadczeń misjonarzy, ich transformacja psychologiczna, złożoność kontekstów działalności misyjnej. Ukazują one zatem odejście od tradycyjnego stylu narracji, skoncentrowanego na historii struktur Kościoła na obszarach misyjnych.

Wyjątkową antologią opublikowaną w ramach tej samej serii wydawniczej jest praca poświęcona francuskim zgromadzeniom zakonnym, których członkowie zostali zmuszeni do opuszczenia Francji na skutek antyklerykalnych praw z lat 1901–1904. Przymusowa emigracja skłoniła część zakonników do podjęcia pracy misyjnej, wielu nigdy do Francji nie wróciło⁴⁴. Redaktor tomu podkreślił, iż historia ta, obecnie niemal zapomniana, w przeszłości bywała zbyt często tematem opracowań o nadmiernie zaakcentowanym charakterze hagiograficznym. Uzasadniony zatem wydaje się powrót do rzetelnego studiowania źródeł ukazujących we właściwym świetle losy tysięcy francuskich zakonnic i zakonników trafiających do pracy misyjnej w tak dramatycznych okolicznościach⁴⁵. Antologia zawiera różnorodną dokumentację – od prywatnych listów zakonników i zakonnic aż po oficjalne pisma przełożonych i fragmenty utworów literackich dotyczących przymusowej emigracji. Czterech autorów dokonało wyboru tekstów i opatrzyło je stosownym komentarzem, prezentując następujące zgromadzenia zakonne: sercanie biali (*Les pères de Picpus*), bracia szkolni oraz bracia nauczania chrześcijańskiego

(*Les Frères de l'instruction chrétienne de Ploërmel*), siostry św. Józefa z Chambéry (*Les Sœurs de Saint Joseph du Chambéry*), stowarzyszenie Serca Jezusowego (*La Société du Sacré-Cœur de Jésus*), siostry Najświętszego Sakramentu (*Les Religieuses du Très Saint-Sacrement*). Tego rodzaju antologię nazwałbym „antologią kontekstu działalności misyjnej” – choć autorów nadal interesowali indywidualni misjonarze czy zgromadzenia zakonne, nad całością tych dziejów rozpościera się cień niespokojnej sytuacji politycznej we Francji oraz piętno, jakie odcisnęła ona na dziejach Kościoła. Tym bardziej czytelne stają się tu związki między historią misji a historią powszechną.

Najnowsze antologie opublikowane w serii „Anthologies de textes et documents missionnaires” dotyczą doświadczeń siostr zakonnych służących na misjach w charakterze personelu pomocniczego⁴⁶, a także działalności misjonarzy chrześcijańskich w krajach o przewadze wyznawców islamu⁴⁷. Spośród wszystkich omówionych prac seria antologii Zespołu Badań Interdyscyplinarnych nad Pismami Misyjnymi jawi się jako godna wyjątkowej uwagi propozycja wydawnicza, ukierunkowana na upowszechnianie źródeł historii chrześcijaństwa dotąd niedostrzeganych bądź traktowanych wyłącznie jako domena poszczególnych zgromadzeń zakonnych. W sytuacji, gdy trudna sytuacja personalna niektórych zakonów nie pozwala na prowadzenie badań historycznych we własnym zakresie (co dotąd często się zdarzało), optymizmem napawa fakt, iż dzieje misji, zgromadzeń misyjnych oraz indywidualnych misjonarzy spotykają się z rosnącym zainteresowaniem badaczy niezwiązanych bezpośrednio z instytucjami kościelnymi. Pozwala to na wprowadzenie nowych perspektyw do studiów nad historią misji, co z kolei ubogaca i pogłębia dotychczasowe narracje tym dziejom poświęcone.

Omówione wyżej inicjatywy edytorskie przypominają o bogactwie i różnorodności źródeł historii misji, jakie są przechowywane w archiwach kościelnych – od

46 *La mission au féminin. Témoignages de religieuses missionnaires au fil d'un siècle. XIXe-début XXe siècle*, C. Pasant (éd.), Turnhout 2009. Zob. http://www.brepols.net/Pages/ShowProduct.aspx?prod_id=IS-9782503526515-1 (dostęp: 12 XII 2014).

47 *Missions chrétiennes en terre d'islam (XVIIe-XIXe siècles)*, C. Verdeil (éd.), Brepols, Turnhout 2013. Zob. http://www.brepols.net/Pages/ShowProduct.aspx?prod_id=IS-9782503526492-1 (dostęp: 12 XII 2014).

48 *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide seu Decreta, Instructiones, Rescripta pro Apostolicis Missionibus*, vol. 1, *Ann. 1622–1866*, nn. 1–1299, Romae 1907, s. 2. Zob. także vol. 2, *Ann. 1867–1906*, nn. 1300–2317, opublikowana w tym samym roku i wydawnictwie. Wcześniejsze wydanie – zob. *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide seu decreta instructiones rescripta pro Apostolicis Missionibus ex tabulario eiusdem sacrae congregationis deprompta*, Romae 1893. Jeszcze wcześniej ukazało się *Bullarium Pontificium Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*, Romae 1839–1841, 2 vols.

49 *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide...*, vol. 1, s. 1–2.

50 Fragment znajduje się w: *Lépopée missionnaire...*, s. 446–447, całość konstytucji zamieszczono w: *The Oxford Handbook of Propaganda Studies*, J. Auerbach, R. Castronovo (eds.), New York 2013, s. 19 i nn. Autorów tej ostatniej pracy interesuje historia słowa „propaganda”, nie zaś szerzej rozumiane dzieje kongregacji. Datę „decimo Kal. Iulii” przetłumaczono tam błędnie jako „tenth day of the month of July”. Książka we fragmentach dostępna na stronie internetowej: <http://books.google.com> (dostęp: 12 XII 2014).

archiwów instytucji centralnych, jak np. Kongregacja Ewangelizacji Narodów (dawniej *de Propaganda Fide*), aż po mniej znane i trudniej dostępne archiwa zgromadzeń zakonnych, stowarzyszeń życia apostołskiego, diecezji czy osób indywidualnych. Nie sposób omówić wszystkich archiwów czy choćby tylko wyliczyć publikowanych inwentarzy zasobów archiwalnych związanych z historią misji. Warto jednak zasygnalizować przykładowe publikacje, które łączy idea systematycznego udostępniania zbiorów archiwalnych wybranych instytucji.

Inscrutabili divinae providentiae arcano, ad Christi Ecclesiae regenda gubernacula, nullis nostris meritis a Spiritu Sancto vocati, praecipuas nostris muneris partes esse intelligimus, sedulo invigilandi, et quantum nobis ex alto conceditur, intentis studiis adnitendi, ut oves miserabiliter errantes, ad Christi ovile adducantur, ac Dominum gregis agnoscant, et pastorem⁴⁸.

To zdanie konstytucji papieża Grzegorza XV *de erectione Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*, datowanej na 22 czerwca 1622 r., rozpoczyna integralną edycję dokumentu znajdującego się pod numerem [3] w dwutomowym zbiorze źródeł historii kongregacji *de Propaganda Fide* oraz historii prawa misyjnego, opublikowanym w 1907 r. Sięgając do tego zbioru, można poznać dwa wcześniejsze dokumenty związane z genezą kongregacji: [1] *Ex Actis S.C. de Propaganda Fide*, informujący o pierwszym spotkaniu kardynałów w dniu 14 stycznia 1622 r., oraz [2] *Litterae Encyclicae S.C. de Propaganda Fide* z 15 stycznia 1622 r., list adresowany do nuncjuszów apostołskich, informujący o początku prac kongregacji⁴⁹. W antologiach rzadko prezentuje się te dokumenty łącznie, poprzestaje się najczęściej na cytowaniu konstytucji *Inscrutabili*, w całości bądź fragmentarycznie⁵⁰. Dodatkowym atutem omawianego zbioru jest zgromadzenie

w nim źródeł historii prawa misyjnego pochodzących z orzeczeń różnych kongregacji rzymskich (m.in. Kongregacji Świętego Oficjum, Konsystorialnej, Soboru itp., oraz oczywiście *de Propaganda Fide*). Ze zbioru tego zaczerpnąć można przykładowo orzeczenie z 1702 r. odnośnie do kompetencji wikariusza apostolskiego:

S.C. de Prop. Fide 14 Febr. 1702. Nullus Vicarius Ap. iurisdictionem aliquam exercere possit nisi intra limites provinciae seu territorii sibi in Brevi suae deputationis a Sede Ap. demandati. Contra vero nullus Episcopus aut alius Ordinarius, quantumvis metropolitana, seu primatiali, aut alia quacumque dignitate praefulgens in praefatis locis Vic. Ap. curae commissis, ullo modo se ingerere possit aut debeat. Missionariis autem sive saecularibus, sive regularibus, etiam Societatis Iesu, non liceat, etiam vigore suorum privilegiorum, Sacramenta administrare aut alia munia parochialia obire, nisi de licentia praefatorum Ordinariorum seu Vic. Apost. in quorum respective provinciis aut dioecesibus eosdem missionarios commorari contigerit⁵¹.

Archiwum Historyczne Kongregacji Ewangelizacji Narodów dysponuje szeregiem publikowanych inwentarzy swego przebogatego zasobu, istnieją także serie wydawnicze, których celem było i jest systematyczne udostępnianie źródeł z poszczególnych zespołów archiwalnych. Co do inwentarzy wspomnieć należy prace dwóch archiwistów, Nicolasa Kowalskiego OMI oraz Josepha Metzlera OMI. N. Kowalski już w 1961 r. opublikował pierwszą wersję inwentarza ogólnego *Inventario dell'Archivio storico della S. Congregazione «de Propaganda Fide»*⁵². Po przedwczesnej śmierci badacza w 1966 r. prace nad doskonaleniem inwentarza kontynuował jego następca, J. Metzler, co pozwoliło na publikację najpierw w 1983, a następnie w 1988 r. wersji

⁵¹ *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide...*, vol. 1, s. 86, nr 253.

⁵² Zob. „*Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft*” 1961, 17, s. 9–23, 109–117, 191–200. Inwentarz opublikowano także w formie osobnej nadbitki z czasopisma.

53 N. Kowalsky, J. Metzler, *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or «de Propaganda Fide»*, Città del Vaticano 1988 (Studia Urbana-na 33). J. Metzler opublikował wcześniej szereg bardziej szczegółowych studiów nad kilkoma zespołami archiwalnymi archiwum kongregacji. Zob. J. Metzler, *Le antiche e principali fonti storiche sul Pontificio Collegio Greco presso l'Archivio della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o «de Propaganda Fide»* [w:] *Il Collegio Greco di Roma. Ricerche sugli alunni, la direzione, l'attività*, A. Fyrigos (a cura di), Roma 1982, s. 329–350; *idem*, *Das Archiv der Missionsprokur der Sacra Congregatio de Propaganda Fide in Canton, Macao und Hong Kong* [w:] *La conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX*, vol. 2, U. Marazzi (a cura di), Napoli 1985, s. 75–139.

poszerzonej: *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or «de Propaganda Fide»*⁵³. W tym czasie o. Metzler był już prefektem Tajnych Archiwów Watykańskich, o czym będzie jeszcze mowa niżej.

Jeśli zaś chodzi o systematyczne edycje czerpiące z zasobu archiwalnego dawnej Kongregacji *de Propaganda Fide*, na uwagę zasługuje choćby wydawnictwo „Analecta OSBM [Ordinis Sancti Basilii Magni]”, w ramach którego, pod zbiorczym tytułem *Documenta Romana Ecclesiae Catholicae in Terris Ucrainae et Bielarusjae cura PP. Basilianorum collecta et edita*, w latach 1952–1980 opublikowano 62 tomy źródeł, w części lub całości pochodzących z zasobu wspomnianego archiwum. Zbiór ten podzielony jest na podserie, które ukazuje poniższa tabela:

Tabela 3. Struktura zbioru *Documenta Romana Ecclesiae Catholicae in Terris Ucrainae et Bielarusjae cura PP. Basilianorum collecta et edita* („Analecta OSBM”, Series II, Sectio III)

Tytuł podserii	Ramy chronologiczne
„Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae”, 2 t.	1601–1760
„Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes”, 5 t.	1600–1900
„Epistolae Metropolitanarum, Archiepiscoporum et Episcoporum”, 8 t.	1613–1838
„Congregationes particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes”, 2 t.	1622–1862
„Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae”, 3 t.	1600–1769
„Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes”, 14 t.	1550–1693
„Litterae S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes”, 8 t.	1622–1862
„Acta S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia”, 4 t.	1622–1862

„Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae illustrantia”, 2 t.	1075–1953
„Monumenta Ucrainae Historica”, 14 t.	1075–1856

Źródło: opracowanie własne.

Archiwalia związane z historią chrześcijaństwa na obszarach dzisiejszej Białorusi i Ukrainy występują w zbiorach archiwum dawnej Kongregacji *de Propaganda Fide* tak obficie, ponieważ miała ona na celu

nie tylko głoszenie wiary wśród pogan, ale i jej umacnianie w wiernych, tj. zapewnianie im opieki duszpasterskiej na obszarach o większości prawosławnej lub protestanckiej, a także kontynuację lub inicjowanie dialogu z innymi Kościołami chrześcijańskimi, a wszystko to aż do utworzenia Kongregacji ds. Kościołów Wschodnich w 1862 r. [...] ⁵⁴.

W podobnie systematyczny sposób z archiwaliów Kongregacji *de Propaganda Fide* korzystają redaktorzy kolejnych tomów serii „Acta Nuntiaturae Polonae”⁵⁵, choć założenia edytorskie tej serii stawiają za cel publikację integralnej dokumentacji nuncjatury warszawskiej w porządku chronologicznym, a w konsekwencji prowadzą do połączenia w jednym tomie archiwaliów o różnorodnej proveniencji, z przewagą korespondencji dyplomatycznej z Sekretariatem Stanu, przechowywanej w Tajnych Archiwach Watykańskich.

Josef Metzler został mianowany prefektem Tajnych Archiwów Watykańskich w 1984 r.⁵⁶ Swe dotychczasowe doświadczenie jako historyk misji oraz archiwista misyjnej kongregacji wykorzystał m.in., publikując w 1991 r. dwa tomy źródeł historii chrześcijaństwa w Ameryce⁵⁷ – edycja niezwykle istotna w przededniu pięćsetnej rocznicy pierwszej podróży Krzysztofa Kolumba. Przedmowę rozpoczął od słów: „Ewangelizacja Ameryki otworzyła nowy rozdział historii misji. Odtąd bowiem głoszenie

54 J. Metzler, *Le antiche e principali fonti storiche...*, s. 329. Pełna nazwa kongregacji brzmiała *Congregatio de Propaganda fide pro negotiis ritus orientalis* i była połączona z Kongregacją *de Propaganda fide* przez kardynała prefekta oraz kardynałów członków kongregacji. Zob. N. del Re, *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*, Città del Vaticano 1998, s. 109.

55 Zob. H.D. Wojtyśka, *De fontibus eorumque investigatione et editionibus. Instructio ad editionem. Nuntiorum series chronologica*, Romae 1990.

56 *Ecclesiae memoria. Miscellanea in onore del R.P. Josef Metzler O.M.I., Prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano*, W. Henkel (a cura di), Roma–Freiburg–Wien 1991.

57 Zob. *America pontificia primi saeculi evangelizationis 1493–1592. Documenta pontificia ex registris et minutis praesertim in Archivio Segreto Vaticano existentibus*, vol. 1–2, J. Metzler (a cura di), Città del Vaticano 1991.

58 „Evangelizatio Americae novum aperuit caput historiae missionum. Nunc enim annuntiatio evangelii universalis evasit. Nunc nuntius Christi Salvatoris revera usque ad ultimum terrae pervenit, quo ut eum deferrent Christus ipse apostolis suis eorumque successoribus mandaverat”. *America pontificia...*, t. 1, s. 5.

59 Zob. *Documenti pontifici nell'Archivio Segreto Vaticano riguardanti l'evangelizzazione dell'America: 1592-1644*, J. Metzler (a cura di), collaborazione di G. Roselli, Città del Vaticano 1995, s. 5.

60 Spośród wielu opublikowanych inwentarzy Tajnych Archiwów Watykańskich warto wspomnieć choćby o następujących: L. Pásztor, *Archivio Segreto Vaticano. Estratto da Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*, Città del Vaticano 1970; *Vatican Archives: An Inventory and Guide Historical Documents of the Holy See*, F.X. Blouin Jr. (ed.), New York 1998.

Ewangelii stało się powszechne. Odtąd rzeczywiście głosiciele Chrystusa Zbawiciela dotarli do krańców ziemi, co przykazał Chrystus swoim apostołom oraz ich następcom”⁵⁸.

Na prawie 1500 stronicach o. Metzler opublikował 579 dokumentów, od bulli *Inter cetera* Aleksandra VI z 3 maja 1493 r. do listu Klemensa VIII z 23 sierpnia 1592 r., w którym papież stawał w obronie misjonarzy franciszkańskich z prowincji Peru i Quito, oskarżanych przez miejscowych biskupów o przebywanie poza klasztorem. Papież wziął misjonarzy w obronę oraz wyznaczył kryteria, po których spełnieniu franciszkanie mogli kontynuować pracę misyjną, wymagającą nieraz oddalenia od macierzystych klasztorów.

W 1995 r. ukazał się kolejny tom *Americae Pontificiae*, zredagowany jednak w odmiennym stylu. Jak tłumaczył o. Metzler, wyjątkowe znaczenie pierwszego stulecia ewangelizacji Ameryki uzasadniało publikację w języku oryginału oraz w integralnej formie dokumentów o znaczeniu fundamentalnym dla historii misji. Dla kolejnego półwiecza (1592–1644) redaktor tomu w większości przypadków uznał za wystarczające zamieszczenie regestów, czyniąc wyjątek jedynie dla ważniejszych dokumentów, jak np. nominacje biskupów czy akty erekcji diecezji lub prowincji kościelnych (łącznie 1409 dokumentów i regestów na 767 stronach)⁵⁹.

Powyższe dzieła są jedynie przykładem możliwości badawczych, jakie oferują istniejące edycje źródeł pochodzących z najważniejszych archiwów Stolicy Apostolskiej, jak też dostępne w formie publikowanej narzędzia do dalszych poszukiwań archiwalnych dotyczących historii misji chrześcijańskich⁶⁰. Gdyby poszerzyć kwerendę o inwentarze innych archiwów gromadzących dokumentację związaną z historią misji chrześcijańskich, te możliwości stałyby się wprost nieskończone – wystarczy wskazać na imponujący, niemal tysięcznicowy, inwentarz Biura Kościołów i Misji Protestanckich w Afryce Centralnej, powołanego do istnienia w 1922 r. Biuro to było owocem

ekumenicznych dążeń do integracji wysiłków misyjnych ponad stu protestanckich organizacji i wspólnot kościelnych działających na obszarach dzisiejszego Kongo, Rwandy i Burundi⁶¹.

W świetle powyższych rozważań naturalnym postulatem wydaje się zachęta do dowartościowania źródłowego badania dziejów misji jako istotnego aspektu historii chrześcijaństwa. Choć szereg ważnych tekstów źródłowych jest dostępnych w języku polskim⁶², wciąż odczuwany jest brak antologii porównywalnej do omówionych powyżej *Lépopée missionnaire* czy *Außereuropäische Christentumsgeschichte*. Godne dalszych wysiłków badawczych są źródła związane z oficjalnym nauczaniem Stolicy Apostolskiej. Jednocześnie warto podejmować wyzwanie stawiane przez nowe metodologie, np. nawiązujące do koncepcji chrześcijaństwa globalnego. Listy polskich misjonarzy już od XIX w. bywały i są nadal publikowane w licznych periodykach o tematyce misyjnej, lecz archiwa zgromadzeń zakonnych zaangażowanych w działalność misyjną wciąż czekają na systematyczne badania źródłoznawcze. Osobną kwestią jest udostępnianie źródeł dziejów misji w Internecie, jak też zagadnienie digitalizacji zbiorów archiwalnych, o czym niniejszy artykuł z założenia nie miał traktować. Dobrym punktem wyjścia do pogłębienia zainteresowania badaczy misyjną historią chrześcijaństwa byłoby podjęcie się tłumaczenia antologii źródeł powszechnej historii misji wykorzystywanych w szerszych kręgach akademickich oraz dowartościowanie polskiego wkładu w działalność misyjną poprzez zwrócenie baczniejszej uwagi na spuściznę archiwalną najważniejszych zakonów, zgromadzeń misyjnych i indywidualnych misjonarzy.

⁶¹ Zob. G. Stenström, *Les Archives de Bruxelles – The Bryssels Archives, 1922–1968. Bureau des Eglises et Missions Protestantes en Afrique Centrale, Bruxelles – Bureau of Protestant Churches and Missions in Central Africa, Brussels*, Uppsala 2009.

⁶² Na temat początków misji w Ameryce wymienić można np.: B. de Las Casas, *Krótką relacją o wyniszczeniu Indian*, tłum. K. Niklewiczówna, Poznań 1988; B. de Sahagún, *Rzecz z dziejów Nowej Hiszpanii. Księgi I, II, III*, tłum. K. Baraniecka, M. Leszczyńska, Kęty 2007.

BIBLIOGRAFIA

- A History of Christianity in Asia, Africa, and Latin America, 1450–1990. A Documentary Sourcebook*, K. Koschorke, F. Ludwig, M. Delgado (eds.), in cooperation with R. Spliesgart, Cambridge 2007.
- America pontificia primi saeculi evangelizationis 1493–1592. Documenta pontificia ex registris et minutis praesertim in Archivio Secreto Vaticano existentibus*, vol. 1–2, J. Metzler (a cura di), Città del Vaticano 1991.
- „Anthologies de textes et documents missionnaires” (ATDM), <http://www.brepols.net/Pages/BrowseBySeries.aspx?TreeSeries=ATDM> (dostęp: 12 XII 2014).
- Apele i orędzia na Światowy Dzień Misyjny (1930–2010)*, tłum. M. Dobosz, D. Chodyniecki, F. Jabłoński (red.), Gniezno 2010.
- Außereuropäische Christentums-geschichte. Asien, Afrika, Lateinamerika 1450–1990*, Kurzbeschreibung, Inhaltsübersicht, Ausführliches Verzeichnis der Texte, http://www.kgi.evtheol.uni-muenchen.de/forschung/publikationen/daten/koschorke_chr_gesch.html (dostęp 10 XII 2014).
- Bajerowicz K., *Orzeczenia papieskie dotyczące dzieł misyjnych*, Poznań 1931.
- Beillevaire P., *Les Missions Étrangères de Paris et la résurgence de la question chrétienne dans le Japon du XIXe siècle [w:] Les écritures de la mission en Extrême-Orient. Le choc de l'arrivée, XVIIIe–XXe siècles: de l'attente à l'arrivée. Chine – Asie du Sud-Est – Japon. Anthologie de textes missionnaires*, C. Marin (éd.), Turnhout 2007, s. 207–309.
- Breviarium missionum: wybór dokumentów Kościoła dotyczących dzieła misyjnego*, B. Wodecki, F. Wodecki, F. Zapłata (red.), Warszawa [1979], 2 t.
- Bullarium Pontificium Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*, Romae 1839–1841, 2 vols.
- Cabanel P., *Léxil des congrégations religieuses françaises au début du XXe siècle [w:] Lettres d'exil, 1901–1909. Les congrégations françaises dans le monde après les lois laïques de 1901 et 1904. Anthologie de textes missionnaires*, P. Cabanel (éd.), Turnhout 2008, s. 5–26.
- Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide seu Decreta, Instructiones, Rescripta pro Apostolicis Missionibus*, vol. 1, Ann. 1622–1866, nn. 1–1299, vol. 2, Ann. 1867–1906, nn. 1300–2317, Romae 1907.
- Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide seu decreta, instructiones, rescripta pro Apostolicis Missionibus ex tabulario eiusdem sacrae congregationis deprompta*, Romae 1893.
- de Las Casas B., *Krótka relacja o wyniszczeniu Indian*, tłum. K. Niklewiczówna, Poznań 1988.
- de Sahagún B., *Rzecz z dziejów Nowej Hiszpanii. Księgi I, II, III*, tłum. K. Baraniecka, M. Leszczyńska, Kęty 2007.

- del Re N., *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*, Città del Vaticano 1998.
- Documenta Romana Ecclesiae Catholicae in Terris Ucrainae et Bielarusiae cura PP. Basilianorum collecta et edita*, Romae 1952–1980, 62 t.
- Documenti pontifici nell'Archivio Segreto Vaticano riguardanti l'evangelizzazione dell'America: 1592–1644*, J. Metzler (a cura di), collaborazione di G. Roselli, Città del Vaticano 1995.
- Ecclesiae memoria. Miscellanea in onore del R.P. Josef Metzler O.M.I., Prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano*, W. Henkel (a cura di), Roma–Freiburg–Wien 1991.
- Jacques R., *Laos: le choc des indépendances. Témoignages sur la mission, du protectorat à la guerre civile: la correspondance de trois Missionnaires Oblats Français, 1948–1967* [w:] *Les écritures de la mission en Extrême-Orient. Le choc de l'arrivée, XVIIIe–XXe siècles: de l'attente à l'arrivée. Chine – Asie du Sud-Est – Japon. Anthologie de textes missionnaires*, C. Marin (éd.), Turnhout 2007, s. 311–463.
- Koschorke K., Ludwig F., Delgado M., *Vorwort* [w:] *Außereuropäische Christentums-geschichte. Asien, Afrika, Lateinamerika 1450–1990*, K. Koschorke, F. Ludwig, M. Delgado (Hrsg.), Neukirchen–Vluyn 2006, s. V–VI.
- Kowalsky N., *Inventario dell'Archivio storico della S. Congregazione «de Propaganda Fide»*, „Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft” 1961, 17, s. 9–23, 109–117, 191–200.
- Kowalsky N., Metzler J., *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or «de Propaganda Fide»*, Città del Vaticano 1988 (Studia Urbaniana 33).
- L'épopée missionnaire. Aventures et missions au service de Dieu. De Saint Paul à Grégoire XV*, textes choisis, traduits et annotés par René-P. Millot, Paris 1956.
- La mission au féminin. Témoignages de religieuses missionnaires au fil d'un siècle. XIXe–début XXe siècle*, Paisant Turnhout 2009, http://www.brepols.net/Pages/ShowProduct.aspx?prod_id=IS-9782503526515-1 (dostęp: 12 XII 2014).
- Laux C., *Anthologie d'écritures missionnaires dans les îles d'outre-mer* [w:] *Les écritures de la mission dans l'outre-mer insulaire. Caraïbes – Océanie – Mascareignes – Madagascar. Anthologie de textes missionnaires*, C. Laux (éd.), Turnhout 2007, s. 5–10.
- Le Siège Apostolique et les Missions*, t. 1–3, Paris 1956–1959.
- Les écritures de la mission dans l'outre-mer insulaire. Caraïbes – Océanie – Mascareignes – Madagascar. Anthologie de textes missionnaires*, C. Laux (éd.), Turnhout 2007.
- Les écritures de la mission en Extrême-Orient. Le choc de l'arrivée, XVIIIe–XXe siècles: de l'attente à l'arrivée. Chine – Asie du Sud-Est – Japon. Anthologie de textes missionnaires*, C. Marin (éd.), Turnhout 2007.

- Lettres d'exil, 1901–1909. Les congrégations françaises dans le monde après les lois laïques de 1901 et 1904. Anthologie de textes missionnaires*, P. Cabanel (éd.), Turnhout 2008.
- Marin C., *Passer sur l'autre rive: de l'Occident à l'Extrême-Orient [w:] Les écritures de la mission en Extrême-Orient. Le choc de l'arrivée, XVIIIe–XXe siècles: de l'attente à l'arrivée. Chine – Asie du Sud-Est – Japon. Anthologie de textes missionnaires*, C. Marin (éd.), Turnhout 2007, s. 17–107.
- Metzler J., *Das Archiv der Missionsprokur der Sacra Congregatio de Propaganda Fide in Canton, Macao und Hong Kong [w:] La conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX*, vol. 2, U. Marazzi (a cura di), Napoli 1985, s. 75–139.
- Metzler J., *Le antiche e principali fonti storiche sul Pontificio Collegio Greco presso l'Archivio della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o «de Propaganda Fide» [w:] Il Collegio Greco di Roma. Ricerche sugli alunni, la direzione, l'attività*, A. Fyrigos (a cura di), Roma 1982, s. 329–350.
- Minutes of the Consistory of the Dutch Reformed Church in Colombo held at the Wolvendaal Church, Colombo (1735–1797)*, <http://www.aecg.evtheol.lmu.de/cms/index.php?id=10> (dostęp: 10 XII 2014).
- Missions chrétiennes en terre d'islam (XVIIe–XIXe siècles)*, C. Verdeil (éd.), Turnhout 2013, http://www.brepols.net/Pages/ShowProduct.aspx?prod_id=IS-9782503526492-1 (dostęp: 12 XII 2014).
- Pásztor L., *Archivio Segreto Vaticano. Estratto da Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*, Città del Vaticano 1970.
- Quellen zur Geschichte des Papsttums und des Römischen Katholizismus*, C. Mirbt (Hrsg.), Tübingen 1934.
- Rétif A., *Brève histoire des Lettres édifiantes et curieuses*, „Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft” 1951, 7, s. 37–50.
- Rops D., *Introduction [w:] L'épopée missionnaire. Aventures et missions au service de Dieu. De Saint Paul à Grégoire XV*, textes choisis, traduits et annotés par René-P. Millot, Paris 1956, s. 9–20.
- Stenström G., *Les Archives de Bruxelles – The Bryssels Archives, 1922–1968. Bureaudes Eglises et Missions Protestantes en Afrique Centrale, Bruxelles – Bureau of Protestant Churches and Missions in Central Africa*, Brussels, Uppsala 2009.
- „Studien zur Außereuropäischen Christentumsgeschichte / Studies in the History of Christianity in the Non-Western World”, http://www.harrassowitz-verlag.de/category_259.shtml (dostęp: 10 XII 2014).
- Tamil Language for Europeans: Ziegenbalg's «Grammatica Damulica» (1716)*, trans. from Latin and Tamil, annot. and comment. by Daniel Jeyaraj, Wiesbaden 2010.
- The Dutch Reformed Church in Colonial Ceylon (18th Century). Minutes of the Consistory of the Dutch Reformed Church in Colombo held at*

- the Wolvendaal Church, Colombo (1735–1797)*, trans. S.A.W. Mottau, K. Koschorke (ed.), Wiesbaden 2011.
- „The Jesuit Relations and Allied Documents”, R.G. Thwaites (ed.), Cleveland 1898–1901, 71 vols.
- „The Journal of World Christianity”, <http://www.journalofworldchristianity.org/index.php/jowc/index> (dostęp: 10 XII 2014).
- The Oxford Handbook of Propaganda Studies*, J. Auerbach, R. Castronovo (eds.), New York 2013, <http://books.google.com> (dostęp: 12 XII 2014).
- Truchet B., *Un retour désiré depuis si longtemps: les jésuites en Chine (1841–1843) [w:] Les écritures de la mission en Extrême Orient. Le choc de l'arrivée, XVIIIe–XXe siècles: de l'attente à l'arrivée. Chine – Asie du Sud-Est – Japon. Anthologie de textes missionnaires*, C. Marin (éd.), Turnhout 2007, s. 109–205.
- Vatican Archives: An Inventory and Guide Historical Documents of the Holy See*, F.X. Blouin Jr. (ed.), New York 1998.
- Wojtyńska H.D., *De fontibus eorumque investigatione et editionibus. Instructio ad editionem. Nuntiorum series chronologica*, Romae 1990.
- Zajac P., *Les écritures de la mission dans l'outre-mer insulaire. Anthologie de textes missionnaires. Caraïbes–Océanie–Mascareignes–Madagascar, sous la direction de Claire Laux (Collection d'Anthologies missionnaires)*, Turnhout, Brepols, 2007, 242 s., recenzja, „Bibliographia Missionaria” 2010, t. 74, M.A. Rostkowski (red.), s. 433–435.
- Zajac P., *Les écritures de la mission en Extrême Orient. Le choc de l'arrivée, XVIIIème–XXème siècles : de l'attente à l'arrivée. Chine–Asie du Sud-Est–Japon. Anthologie de textes missionnaires, sous la direction de Catherine Marin (Collection d'Anthologies missionnaires)*, Turnhout, Brepols, 2007, 464 s., recenzja, „Bibliographia Missionaria” 2010, t. 74, M.A. Rostkowski (red.), s. 436–438.
- Zajac P., *Lettes d'exil, 1901–1909. Les congrégations françaises dans le monde après les lois laïques de 1901 et 1904. Anthologie de textes missionnaires, sous la direction de Patric Cabanel (Collection d'Anthologies missionnaires)*, Turnhout, Brepols, 2008, 512 s., recenzja, „Bibliographia Missionaria” 2010, t. 74, M.A. Rostkowski (red.), s. 472–474.
- Zajac P., *The Dutch Reformed Church in Colonial Ceylon (18th Century). Minutes of the Consistory of the Dutch Reformed Church in Colombo held at the Wolvendaal Church, Colombo (1735–1797), translated by Samuel A. W. Mottau, edited by Klaus Koschorke, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2011, 749 s., recenzja, „Bibliographia Missionaria” 2014, t. 77, M. Rostkowski (red.), s. 423–425.*